

Muhkem ve Müteşabih

Üstat Muhammed Hadi Marifet

Yüce Allah, Kuran-ı Kerim’de muhkem ve müteşabih ayetler hakkında şöyle buyurmaktadır:

“Bu muazzam kitabı sana indiren O’dur. Onun ayetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın esasıdır. Ayetlerin bir kısmı ise müteşabihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar. Hâlbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah’tan başkası bilemez. İlimde ileri gidenler: “Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsi de Rabbimizin katından gelmiştir.” derler. Bunları ancak tam akıl sahipleri düşünüp anlar.”¹

Bu ayet-i kerimeden Kuran’daki bazı ayetlerin müteşabih olduğu, farklı anlamlara çekilebileceği ve fitne çıkarmak isteyenlerin bu gibi ayetleri koz olarak kullanmak istedikleri anlaşılmaktadır. Peki,

niçin Kuran’da müteşabih ayetler bulunmaktadır, bu ayetler hangileridir ve özellikleri nelerden ibarettir?

Bu ve benzeri sorulara iyice cevap verebilmek için öncelikle muhkem ve müteşabihin tanımını yapmak zorundayız.

İhkam ve Teşbihin Tanımı

İhkam kavramı Kuran-ı Kerim’de üç anlamda kullanılmıştır:

1- Hiçbir kuşku ve şüpheye yer vermeyecek şekilde açık ve net olan her söz ve davranış.

2- Şeriatın sabit hükümleri. Bunun karşısında ise nehsedilmiş, yani yürürlükten kaldırılmış hükümler bulunmaktadır.

3- Sözde ve davranışta güvenilir olmak, sağlam esaslara dayanmak. Nitekim bu anlamda Hud suresinde şöyle buyrulmaktadır:

“Bu öyle bir kitaptır ki ayetleri en kesin delillerle desteklenmiş, sonra da güzelce açıklanmış, tam hüküm

¹ Al-i İmran,7.

ve hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan (hakîm ve habîr) tarafından gönderilmiştir.”²

Üçüncü anlamında kullanılan ihkam kavramı tüm kuran için geçerlidir. İkinci anlam mensuh olmayan ayetler için geçerlidir ve birinci anlam ise müteşabih olmayan muhkem ayetler için geçerlidir. Şimdi konumuz olan birinci anlamı inceleyelim:

“Hekeme” maddesinin temeli, bir şeyin kendisini ifsad eden, bölen ya da bozan şeyleri engelleyici bir durumda olmasını ifade eder. “İhkam ve tahkim” (sağlamlaştırma), karar verme ve yargı anlamına gelen “hüküm”, tam bilgi, kesin ve yararlı ilim demek olan “hikmet” ve atın dizgini anlamında kullanılan “hekmet” kelimeleri buradan gelir. Görüldüğü gibi bu kökten türeyen kelimelerin tamamında önleyicilik ve sağlamlık anlamı esas alınmıştır. Şöyle de denilmiştir: Bu kök, yapıcılık ve ıslahatçılık anlamı ile beraber engelleme anlamına delâlet eder.

Müteşabih kelimesinin türediği teşbih kelimesi ise Kuran-ı Kerim’de iki anlamda kullanılmıştır:

1- Benzer ve aynı olma:

“Allah, sözün en güzelini; ayetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir.”³

2- Kuşkulu olmak ve şüphe uyandırmak: Maksat ve davranışın kesin olmayıp,

Her müteşabih ayetin hem iphamını (kapalılığını) bertaraf edecek bir tefsire, hem de şüpheyi gidecek bir tevile ihtiyaç vardır; çünkü tevil iphamı kaldırmanın yanı sıra şüpheyi de giden bir tefsir çeşididir. Öyleyse tevil tefsire oranla mutlak bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Tevilin olduğu yerde tefsir de vardır; tefsir iphamları ile ilgilidir, bu kapalılıklar hem muhkem hem de müteşabih ayetlerde bulunmaktadır. Tevil ise yalnızca müteşabih ayetlere mahsustur; çünkü bunlarda hem ipham hem de şüpheyi neden olan benzerlik (teşbih) vardır.

çeşitli ihtimallere binaen kuşkular uyanıp, asıl maksat müphem olursa teşbih gerçekleşmiş demektir. Kuran’da bu manada şöyle geçmektedir:

“(Ey Musa!) Bizim için, Rabbinde dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın, nasıl bir inek keseceğimizi (teşabehe aleyne) anlayamadık.”⁴

Konumuz olan teşbih bu anlamlardan ikincisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

² Hud,1.

³ Zümer,23.

⁴ Bakara,70.

Teşabuh ism-i masdar olan “şibh” kökünden türemiş olsa, benzer ve aynı anlamına gelir, ama eğer masdar olan “şebih” kökünden türediğini kabul edersek o zaman benzer anlamına gelir ki bu benzerlik kuşku uyandırmaktadır. Çünkü gerçeğin üstü örtülmüş, hakla batıl birbirine karışmıştır, bu yüzden hak bir söz yahut davranış batıl olarak görülmektedir.

Buraya kadar açıkladığımız müteşabih kavramının sözlük anlamıydı, deyimse anlamı hakkında ise şu tanımlar yapılmıştır: “Zahiri gerçek manasını yansıtmayan şey.” Söz veya davranışın yetersizliği, işin gerçeğinin ortaya çıkmasını engellemiştir, yani işin hakikati açık ve net değildir. Ama bu tanımın kendisi de yetersizdir; çünkü bu tanım müphemleri de kapsamaktadır.

Bu yüzden Rağıb İsfahani “müteşabih” kelimesinin kavramsal tanımını daha güzel yapmıştır: “Kuran’ın müteşabihati başka şeylere benzediği için tefsiri zor yapılan ayetlerdir; Kuran için başka şeylerden maksat yoldan çıkmışlık ve dalâletten öte bir şey değildir, “Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır.” Öyleyse ilâhî kelâmın (Kuran’ın) ayetleri hakkın dışında bir görünüm sergileyip batıla benzediği zaman onlara müteşabihat denilir.

Bunun için “teşbih” (benzerlik) söz veya davranışa bir ipham perdesi çekmenin yanı sıra şüpheye de yol açmaktadır. Dolayısıyla her müteşabih ayetin hem iphamını (kapalılığını) bertaraf edecek bir tefsire, hem de şüpheyi giderecek bir tevile ihtiyaç vardır; çünkü tevil iphamı kaldırmanın yanı sıra şüpheyi de gideren bir

tefsir çeşididir. Öyleyse tevil tefsire oranla mutlak bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Tevilin olduğu yerde tefsir de vardır; tefsir iphamlar ile ilgilidir, bu kapalılıklar hem muhkem hem de müteşabih ayetlerde bulunmaktadır. Tevil ise yalnızca müteşabih ayetlere mahsustur; çünkü bunlarda hem ipham hem de şüpheye neden olan benzerlik (teşbih) vardır.

Aslı ve Arazî Teşbih

Kuran-ı Kerim’de teşabuh, aslında iki şekildedir; aslî ve arazî.

Aslî Teşbih: Lâfzın anlam ve içeriğini dinleyiciye ulaştırmakta yetersiz kalmasından kaynaklanan doğal teşbihtir. Arap dili ve edebiyatındaki sözcük ve kavramların çoğu kısa ve yüzeysel olan anlamlar için münasiptir, geniş ve derin olan anlam ve içerikleri olduğu gibi muhataba ulaştırma kapasitesine haiz bulunmamaktadır. Bir yandan Kuran’ın Arapların sözcük ve ifadeleri ile konuşma üslûbunun kullanması gerekiyordu; ni-tekim buyuruyor:

“Doğrusu biz düşünüp anlamamız için onu Arapça bir Kuran olarak indirdik.”⁵

Diğer yandan üstün ve derin olan anlam ve içeriği dinleyiciye ulaştırmak için Arapların da yabancı olduğu kinaye, mecaz ve istiare gibi sanatları aşağıdaki ayette olduğu gibi kullanması gerekiyordu. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

⁵ Zuhurf, 3.

“Savaşta onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Oku atığın zaman da sen atmadın, Allah oku attı.”⁶

Bu ayette insanoğlunun naçiz gücüne işaret edilmiştir. İnsanoğlu kendi iradesiyle yaptığı işlerinde bile acizdir; çünkü yaptıkları Allah’ın izniyle hareket eden ve işinin gerçekleşmesinde etkili olan bir takım faktörlere bağlıdır. O dönem Araplarının bunu anlaması çok zordu. Bu yüzden bu ifadelerden cebr ve zorunluluk çıkarımları olmuştur. Yüce Allah başka bir ayette buyuruyor ki:

“Ey inananlar! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Resulüne uyun. Ve bilin ki, Allah kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz mutlaka onun huzurunda toplanacaksınız.”⁷

Dikkat edilirse bu ayette Allah’ın insan ile kalbi arasına girmesi söz konusu edilmiştir. Bu ifade şer’i emir ve yasaklara uymayanlar için de bir tehdit niteliği taşımaktadır. Allah’ın insan ile kalbi arasına girmesinden maksat nedir? Ebu Hasan Eş’arî ve onun ekolüne tabi olanlar bu ayetin hayatta cebirin hâkim olduğuna ve iman ile küfrün iradî ve isteğe bağlı olmadığına delâlet ettiği şeklinde yorumlayıp şöyle demişlerdir:

“Allah’ın kâfir olarak kalmasını irade ettiği kimse, eğer mümin olmak ve iman getirmek isterse Allah buna engel olur; aynı şekilde Allah’ın mümin olarak kalmasını istediği bir kimse hür iradesiyle

küfrü seçmeye kalkışırsa, Allah bu kimseye de engel olur.”

Eşaire mezhebinin önde gelenlerinden olan Fahr-u Razi bu anlamı teyit ederek diyor ki: “Bu ayet cebri kabul etmeyen Mutezilenin iddialarının aksini belirtmiştir.”⁸

Oysa ayet başka bir şey söylemekte ve insanların dikkatini inkâr mümkün olmayan bir hakikate çekmektedir. Bu ayet şöyle diyor:

“Gerçek hayat, insan şer’i kanun ve kullara boyun eğdiğinde elde edilir, ancak bu durumda insan gerçekten yaşadığını ve hayatta olduğunu hisseder. Herkes kendi hakkını riayet edip başkalarının hak ve hukukuna tecavüz etmediği zaman hayat gerçek anlamda tahakkuk bulur. Dini kanun ve prensiplerin hâkim olduğu ve herkesin başkalarının hakkına riayet ettiği ve sınırını aşmadığı bir toplum huzur içinde yaşar. Böylece insanlar Kurani anlamda ihya edici olan hayatı yakalar. Şeriat sayesinde insan, kendi insanî ve hakikî kimliğini derk eder, bu vesileyle insanlık topluma hâkim olur. Baş kaldıran ve asi olan insanın, yırtıcı hayvanlar gibi aşağılık ve iğrenç istekleri uğruna yaşaması mümkündür. Böyle bir toplumda insaniyet unutulmuşluğa terk edilir, insan da kendisine ve kimliğine karşı yabancılaşır. Bu gibi insanların karşılaşmaları en büyük musibet işte budur; kendini unutmak ve insanlıktan gafil olmak. İnsan kendi eliyle kendi öz benliğinden ve mahiyetinden uzaklaşıp hayvanlar âlemine doğru yol alabilir. İşte bu anda ayeti kerimde dile getirilen şu hakikat gerçekleşir:

⁶ Enfal, 17.

⁷ Enfal, 24.

⁸ Fahr-i Razi, Tefsir-i Kebir, c. 15, s. 147-148.

“Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın.”⁹

Başka bir ayette buyuruyor:

“Yine O’na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz.”¹⁰

Genellikle mebde, mead, insanın kudret ve iradesi, âlemdeki tasarrufu, yaratılış ayetleri, mükellefiyetin nedenleri, Allah’ın sıfatları ve benzeri konuları ele alan ayetler müteşabih ayetler sayılmaktadır; zira bu husustaki manalar oldukça ulvî, derin ve geniştir. Ancak bu manaları ve içeriği dillendiren lâfızlar ve sözcükler yetersiz ve eksiktir.

Allah’ın iradesi ve ilmi, emanet, hilafet, yerin ve göklerin insanın emrine mu-sahhar kılınması, izin, hidayet ve dalâletle ilgili ayetler müteşabih görünmektedir. Bu yüzden sahih ve dayanağı bulunan bir te-vile ihtiyaç duymaktadırlar.

Arazî Teşbih: İslam’ın ilk yıllarında müteşabih olmayan ve Müslümanların ihlâs ile karşılayıp sağlıklı bir şekilde al-gıladıkları mana ve maksatları herkes ta-rafından bilinen ve şüpheye mahal bırak-mayan ayetler de olmuştur.

Bu kısımdan olan ayetler işin başında rahatlıkla anlaşılyordu ve hiçbir teşbih söz konusu değildi, fakat daha sonra fel-sefi ve kelami tartışmaların oluşması ve bazı felsefi konuların Yunan’dan İslam di-yarına gelip yayılması birçok ayet üzerine

iphâm perdesi çekmiştir. Düne kadar muh-kem olan ayetler bugün müteşabih ayetler zümresinde sayılmaya başladı. Bazı ke-lamcılarının ve tartışma ehlinin yersiz taas-supları herkes tarafından rahatlıkla derk edilen ayetlerin müteşabih bir görünüm kazanmalarına neden oldu. Aşağıdaki ayeti buna örnek olarak verebiliriz, yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Yüzler vardır ki, o gün ısl ısl parıl-dayacaktır, Rablerine bakarlar.”¹¹

Arapların yaygın kullanımında bu ayet-lerden Allah’ın yüce dergâhına teveccüh etmek ve o mekâna bakmak anlaşılyordu. Zamahşehri konu hakkında diyor ki: “Sevr halkından bir kız çocuğu gördüm. Öğle vakti insanlar istirahat ettiklerinde o dille-niyor ve diyordu ki: ‘Benim küçük gözle-rim Allah’a ve siz halka bakıyor’ kızın bu-rada kullandığı kelime “nezere”dir, ayette de aynı kelime kullanılmıştır. Bunun bir yere bakmak ve beklenti içinde olmak-tan başka bir anlamı yoktur. Arap’ın sa-lim olan tabiatıyla mezkûr ayetten anla-dığı yukarıdaki anlamdan başka bir şey değildir. Neden Eşairi mektebinin kuru-cusu Ebu’l- Hasan Eşari bu ayetin yay-gın olan anlamını değiştirip; “Allah’ın zatını görmek şeklinde” yorumlamıştır. O “nazar” kelimesini; itibari nazar, inti-zari nazar ve görme nazarı olmak üzere üç farklı anlamda ele almıştır. İbret alma maksadıyla bir şeye bakmanın kıyamette yeri yoktur. İntizar anlamındaki nazar da “ıla” harfiyle birlikte gelmez, örneğin yüce Allah buyuruyor:

⁹ Haşr,19.

¹⁰ Enam,110.

¹¹ Kıyamet, 22-23

“Ben onlara bir hediye gönderip, elçilerin ne haber ile döneceklerine bakacağım.”¹²

Bu ayette nazar intizar anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla Ebu'l- Hasan Eşari göre, “Yüzler vardır ki, o gün ıslıl ıslıl parıldayacaktır, Rablerine bakarlar.” ayetindeki nazar kelimesinden kasıt başka bir şeydir. Ebu'l- Hasan Eşari'ye soruyorum “rablerinden gelecek sevaba bakarlar” diye cümleyi kursak na-

sıl olur? Verdiği cevap şudur: “Kuran’da böyle bir takdim söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla ayetin zahiriyle yetinmek gerekir. “Gözler onu göremez, O ise bütün gözleri görür” ayeti kerimesinden maksat ahiret gözü olmayıp dünya gözüdür, kâfirler her iki âlemde de Allah’ı görme lezzetinden mahrumdurlar.¹³

Herhalde Ebu'l- Hasan Eşari göz dikmek ve beklemek anlamında olan nazar kelimesinin “ıla” ekiyle geleceğini bilmiyordu. Arap şairi diyor ki:

*Ben bir fakirin fedakâr bir zengine
baktığı gibi
Senin vaat etiklerine bakıyorum.*

Serv kabilesinden olan dilenci kızın söylediği, “Küçük gözlerim Allah’a ve siz halka bakıyor” cümlesinde de nazar kelimesi “ıla” ön ekiyle gelmiştir.

Aynı şekilde, “*Rahman, Arş’a istiva etmiştir*”¹⁴ ayetindeki istiva kelimesinden kasıt tedbir arşını hükümrânlığı altına almaktır. “Arş” kâinatı idare ve tedbir ilmi için kinaye olarak kullanılmıştır. Yine “Kürsü” kelimesi ilahi hükümrânlık ve saltanat için kinaye olarak gelmiştir, lakin

“Rahman, Arş’a istiva etmiştir” (Taha, 5) ayetindeki istiva kelimesinden kasıt tedbir arşını hükümrânlığı altına almaktır. “Arş” kâinatı idare ve tedbir ilmi için kinaye olarak kullanılmıştır. Yine “Kürsü” kelimesi ilahi hükümrânlık ve saltanat için kinaye olarak gelmiştir, lakin zahir ile yetinenler bu ayeteki istiva kavramını saltanat tahtına oturmak anlamında almışlardır.

zahir ile yetinenler bu ayetteki istiva kavramını saltanat tahtına oturmak anlamında almışlardır. Böyle bir yorumun gereksinimi Allah’ın cisim ve mekâna sahip olduğu düşüncesidir, bu tür bir yaklaşım da onun kutsiyeti ve ulûhiyetiyle bağdaşmaz. O her yerde hazır ve nazır olduğuna göre bir mekânda nasıl saltanat tahtına kurulabilir.

İbn-i Betute seyahatnamesinde diyor ki: “Şam cami-

sine girdim. İbn-i Teymiyye minberin üstündeydi, Allah’ın cisim olduğunu söylüyordu. O, Allah’ın saltanat tahtına oturması hakkında hikâyeler anlatıyordu. Bir yerde; ben bu minberden indiğim gibi Allah da celal tahtından iniyor, deyip bir iki

¹² Neml,35.

¹³ el-İbane, s. 10-19 el-Lume, s. 61-68.

¹⁴ Taha, 5

basamak aşağı indi. Bunu söyler söylemez kargaşa çıktı.”¹⁵

Hâlbuki istiva kelimesi Arap örfünde hüküm altına almak anlamında kullanılmıştır. Şair diyor ki:

*Bişr Irak’a istiva etti,
Kan dökmeden ve kılıç kullanmadan.*

Aynı şekilde:

“Baldırların açılacağı (Yevme yukşefu ‘an sakin) ve kâfirlerin secdeye çağrılıp da gözleri düşmüş ve kendilerini zillet kaplamış bir hâlde buna güç yetiremeyecekleri günü (Kıyamet gününü) düşün. O gün, işler güçleşir ve secdeye davet edilirler, derken güçleri yetmez”¹⁶

Ayetinde “sage” kelimesi işlerin zorluğu, şiddet ve vahamet kinayesi olarak kullanılmıştır. Araplar savaş kızıştığında diyorlardı ki: “Ve gametu’l-harb alas Sag / Savaş şiddetlenip kızıştı” Keşfu Sak bir işe hazırlıklı olmak ve kemeri sıkmak için kinaye olarak kullanılırdı. Eskiden insanlar bir işi yapmak istediklerinde paçalarını sıvarlardı. Mezkûr ayet kıyamet gününde işlerin zor olacağını ve kâfirlerin sıkıntılarla baş başa kalacaklarını anlatan bir kinayedir.

Zamahşeri Keşşaf tefsirinde ayeti bu şekilde yorumlamıştır.¹⁷ Lakin Eşari-ler veecessüm ehli olanlar ayetin zahirini el alıp şöyle demişlerdir: “Buradaki sak deyiminden kasıt Allah’ın paçasıdır.

O gün sıvanacaktır ve kâfirler secde etmekle emr olunacaklardır ama buna güç yetiremeyeceklerdir.”¹⁸

Müfessirlere Göre Teşbih

İhkâm ve teşbih hakkında birçok tefsir yapılmıştır, bunların çoğu karışık, iç içe olan ve az bir farkla birbirinden ayrılan yorumlardır. Bazıları bu deyimlerin mısra-klarını gösterip müteşabihler ile müphemleri birbirine karıştırmışlardır. Allame Tabatabai bu konu hakkında kendi tefsirinde 16 yorum ve tanıma yer vermiştir. Bazı müfessirler ise bu sayıdan daha fazlasını getirmiştir. Şimdi bunlardan bazı-larını getirelim:

İbn-i Abbas’tan rivayet edildiğine göre diyor ki: “*De ki: Gelin Rabbinizin size ne-leri haram kıldığını okuyayım.*”¹⁹ Bunun gibi ayetler muhkemdir, müteşabih ayetler ise; başlarında mukatta harfleri olan ayetlerdir.

Bazılarına göre; nasih olan ayetler muhkem ve mensuh olmuş ayetler de müteşabihdir.

Muhkem ayetler ahkâm ayetleridir, bunun dışında kalan ayetler ise müteşabihtirler.

Muhkem ayetler geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin kıssaları ile ilgili ayetlerdir, müteşabih ayetler ise bu ayetlerde var olan iphamlardır.²⁰

¹⁵ İbn-i Betute’nin Seyahatnamesi, c. 1, s. 57.

¹⁶ Kalem,42.

¹⁷ Tefsir-i Keşşaf,c:4,s:592- 594.

¹⁸ Bkz: et-Temhid,c:3,s:152.

¹⁹ Enam,151.

²⁰ İbn-i Teymiyye, c. 3, s. 169.

İhkâm ve teşbih hakkında birçok tefsir yapılmıştır, bunların çoğu karışık, iç içe olan ve az bir farkla birbirinden ayrılan yorumlardır. Bazıları bu deyimlerin mısradıklarını gösterip müteşabihler ile müphemleri birbirine karıştırmışlardır. Al-lame Tabatabai bu konu hakkında kendi tefsirinde 16 yorum ve tanıma yer vermiştir.

Müteşabih ayetler Allah'ın sıfatları ile ilgili olan ayetlerdir.²¹

Müteşabih ayetler kıyamet gününün durumu ve o günün sıkıntı ve korkuları ile ilgili olan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler özet olarak gelen ve içinde kapalı noktaların olduğu ayetlerdir.

Müteşabih ayetler karmaşık ve net bir şekilde anlaşılması zor mefhumlara haiz bulunan ayetlerdir, muhkem ayetler ise mefhumları açık ve kanıtları belli olan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler anlaşılmayan ayetlerdir, muhkem ayetler ise bunun tam aksi anlaşılır ayetlerdir.

Müteşabih ayetler, birden fazla ayeti içinde barındıran ayetlerdir, muhkem ayetler ise birden fazla anlamı olmayan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler, yorumlamaya ve açıklamaya ihtiyaç duyan, muhkem ayetler ise yorumlamaya ve açıklamaya ihtiyaç duymayan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler, künhüne erişmenin yolu olmayan lakin zahirinde muhkem bir anlamı kasteden ayetlerdir.

Muhkem ayetler, herkesin anlamı hakkında ittifak ettiği, müteşabih ayetler ise anlamı ve yorumu hakkında görüş birliği olmayan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler tefsiri zor olan, muhkem ayetler ise yorum ve tefsiri kolay olan ayetlerdir.²²

Muhkem ve müteşabih ayetlerin neler olduğu hususunda buraya kadar getirilen görüşler genellikle eski âlimlerin görüşleridir. Son zamanlarda müteşabih ayetlerin yorumu hakkında oldukça tuhaf ve kabul edilmez iki varsayım daha öne sürülmüştür.

Birinci Görüş: Ayetullah Talakani Kuran hakkında nüzulden önceki durum ve nüzulden sonraki durum olmak üzere iki durum göz önünde bulundurmıştır. Kuran nazil olmadan önce muhkemdir, indikten sonra ise müteşabihtir. Yani Kuran'ın iki varlık aşaması vardır, inmeden önceki varlık boyutuna tenzil denilmektedir, nazil

²¹ Şeyh Muhammed Abduh, el-Menar, c. 3, s. 167.

²² El-Mizan, c. 3, s. 31-42. el-Menar, c. 3, s. 163-165.

olduktan sonraki aşaması ise nüzul aşamasıdır. İnmeden önceki aşamada Kuran muhkemdir, değişmez, sabit ve geneldir. Kuran bu aşamada “Ümmü’l-kitaptır.” Bu aşamada düşünce ve algıların ötesinde olup Arapça değildir, sabit ilkeleri ve değişmez kanunları vardır. Bu, korunmakta olan hikmet ve hüküm dolu muhkem ve ana kitap farklı zaman ve mekânlarda, düşünce kalıplarında şartlara göre çeşitli ayetler, kelimeler, cümleler ve ayrıntılar şeklinde açıklanmış ve okunmuştur. Ayrıntılı bir şekilde inen bu ayetler muhkem ve ana kitabın kendisidir, ama kelime ve cümleler şeklinde insanlara inerek müteşabih olmuşlardır.²³

Cevap: Ayetullah Talakani’nin bu beyanında iki yanlışlık göze çarpmaktadır:

1- Şüphe uyandıran ve fitne çıkaran teşbih ile benzerlik ve uyum arzeden teşbih birbirine karıştırılmıştır; çünkü Âl-i İmran suresi yedinci ayetinde müteşabih ayetler fitne peşinde koşanlar için bir koz ve bahane olarak nitelendirilmiştir. Allah’ın sıfatları, yaratılış ve marifet hakkındaki bazı ayetler bu kabildendir, dar görüşlü insanlar bu ayetlerin anlamlarını kolayca idrak edemezler.

2- Kuran’ın iki aşamada nazil olduğu varsayımı yani arşi ve ferşi boyutu kendisiyle hiçbir irtibatının olmadığı muhkem ve müteşabihler konusunda ele alınmıştır. Arapça olan ve Resulullah’a (s.a.a) inen bu Kuran, ayetlerinin muhkem ve müteşabih olmak üzere ikiye ayrıldığını söylemektedir. Yüce Allah buyuruyor:

“Onun (Kuran’ın) bazı ayetleri muhkemdir ki, bunlar Kitabın esasıdır. Diğerleri de müteşabihdir.”²⁴

Bu görüşün sahibi niçin bütün Kuran’ı ulvi merhalede muhkem ve sufli merhalede ise müteşabih olarak varsaymıştır? Peki, insanlar muhkem ayetleri elde etmek için nasıl ulvi merhaleye ulaşabilirler? Öte taraftan müteşabih ayetlere ehli olmayanların yaklaşması yasaklanmıştır.

İkinci Görüş: Bu görüş kendi inkârı görüşlerini İslam ile bir sentez şeklinde sunmaya çalışan mülhit gruplar tarafından ileri sürülmüştür.²⁵

İslam dininin genel prensiplerini belirleyen ayetler muhkem ayetlerdir, bu sağlam ve daimi olan prensipler sabit ve değişmez hükümler mesabesinde dirler. Hidayetin delaleti, hakkın batıla ve mustazafların müstekbirlere galip geleceği gibi hususlar kalıcı hakikatler kategorisinde yer almaktadır. Müteşabih ayetler ise temel nitelik arz etmeyen ancak temel esaslardan kaynaklanan konuları içermektedirler. Muhkem ayetler stratejik bir role sahipken, müteşabih ayetler de bu stratejinin uygulanmasında taktiksel bir role sahiptir. Müteşabih ayetler için zaman içerisinde gabz ve bast, çağa göre farklı yorumların yapılması söz konusudur. Hatta ahir zamanda bu ayetler değerini yitirip irtica nedeni olarak da gösterilebilirler.²⁶

²⁴ Âl-i İmran,7.

²⁵ Kendilerini “Halkın Mücahidleri” olarakalandıran münafıklar.

²⁶ Çe Kune Kuran Ra Beyamuzim, s. 21-56.

²³ Pertovi Ez Kuran, c. 3, s. 19-20.

Cevap: Bu varsayım şeriatın temel kanun ve kurallarından kaynaklanan teferruâtı Kuran'ın muhkem ve müteşabih olarak ele almıştır. İslam şeriatının temel kanun ve kuralları değişmez prensiplere sahiptir. Zaman ve mekân şartlarının değişmesiyle değişen tüm ferî hükümler bu ferî hükümlerden istinbad edilmektedir. Zaman ve mekân şartlarına vakıf olan bir fakih bu temel kurallar çerçevesinde mevcut siyasî, iktisadî toplumsal akım ve gelişmeleri ele alıp değerlendirmeli ve bu kurallar çerçevesinde bu akımların doğruluğu ve yanlışlığını, fayda ve zararlarını teşhis edip İslami hükümleri açıklamalıdır.

Bu gelişme zamanın bir gereğidir ve içtihadın bir sonucudur. Bunun nesh olgusu ile uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur; çünkü nesh olgusu genel olan ahkâmda ortaya çıkar. Yoksa ayrıntı ve teferruât değil. Ayrıca bu değişim ve gelişimin Kuran'ın temel ahkâmında yeri yoktur; zira bunlar değişmeyen genel hükümlerdir. Aslında Kuran'da değişebilen hükümler yoktur, Kuran tüm içeriğiyle değişmez ve bakidir.

Kuran'da Müteşabih Ayetlerin Oluş Nedeni

Buraya kadar yapmış olduğumuz, Kuran'daki teşabuhun nedenleri ve iki çeşit teşabuhun bulunması hususundaki açıklamalar ile Kuran'da niçin müteşabih ayetlerin olduğu sorusuna da cevap verilmiş oldu.

Müteşabih ayetlerin bazıları İslam'ın ilk yıllarında Arapların yaygın üslup ve edebiyat anlayışlarına göre mefhumları açık olan ve sonradan müteşabih olmuş ayetlerdir. Bunlar muhtelif İslami fırkaların başta kelami konuları olmak üzere fikri ve itikadi meselelerde yaşanan tartışmalardan sonra teşbih felaketinden nasiplerini almışlardır.

Diğer bazı müteşabih ayetler ise zaten Kuran'da vardı ve bunların varlığı da çok normal bir şeydir. Bu gibi teşbihler yüzeysel anlamlar için konulan Arap kelâm ve kelimeleriyle derin ve engin manaların ifade edilebilmesi sonucu oluşmuşlardır. Yani Kuran ulvî anlamları beyan etmek için hem avam halkı hem de düşünürleri ikna etmesi gerekiyordu. Bu yüzden daha çok hitabe ve burhan yöntemlerini birleştirip meşhurat ve yakiniyattan düzenli bir birliktelik meydana getirmiştir. Bu iki edebi yöntem görünüşleri itibarıyla birbirlerinden farklı olmalarında rağmen aralarında düzenli bir uyum oluşturmuştur. Bunun kendisi Kuran'ın mucize olmasının delillerinden biri sayılmaktadır.

Endülüslü İbn-i Rüşd (ö. 595 h.) konu hakkında şunları yazmaktadır: “İnsanlar şeriat ile olan ilişkisinde üç gruba ayrılırlar:

Birinci grup; ilâhî hikmeti derk eden, bilgi sahibi insanlardan oluşur. Bunlar her hangi bir olayla karşılaştklarında sabreder ve metanetli davranırlar.

İkinci grup; toplumun çoğunluğunu meydana getiren avam halktır. Bu grubun bireyleri o kadar ilim ve bilgiyle ilişkisi olmayabilir ama saf tabiatları, temiz niyetleri ve nuranî bir gönülleri vardır.

Üçüncü grup; bu iki gurubun ortasında yer alır. Bunlar ne âlimdirler ne de kendilerini avam halktan kabul ederler. Kendilerini herkesten üstün ve âlimler sınıfından bilirler. Hâlbuki ortaya çıkıp kendilerini gösterme liyakatine sahip değillerdir.

Teşabuh üçüncü grup için söz konusudur; çünkü âlimler kendi ilimlerinin gölgeleri altında ve hakikatlere ulaşma yolunda kendilerine lâıyk olan metaneti gösterdiklerinden yollarının üstünde asla teşabuh olmaz. Avam tabakası da sahip olduğu saf ve sade zihinle asla şeriatın öğretilerinden şüpheyeye düşmezler, zira lâfızların ve tabirlerin zahirleriyle iktifa edip konu hakkında meraklanmazlar.

Şeriatın öğretileri güzel ve leziz yemek gibi sağlıklı bedenler ve temiz tabiatlı insanlar için yararlıdır. Bu her ne kadar kimi insanlar için zararlı olsa da halkın çoğunun içinde yer aldığı diğeri bir grup için faydalıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “O, fasıklardan başkasını saptırmaz”²⁷ yani doğal beşeri sınırlarından çıkan insanlardan başka kimse ilahi öğretinin gölgesi altında sapıtıp yoldan çıkmaz. Bu durum bazı ayetlerden dolayı

sadece bazı insanlar için gerçekleşir. Bazı ayetlerde madde âleminde benzeri olmayan hisler ötesi âlem dillendirmiş ve insanların derk edebileceğı şeylerden misaller ve deliller getirilmiştir. Bazı insanlar bu ayetlerin zahirlerini bakıp ayetlerde beyan edilenlerin hakikatin kendisi olduğunu zannettiklerinden hayret ve şüpheyeye içinde kalmışlardır. Bu gibi müteşabih ayetler şüpheyeye neden olmuştur. Elbette bu durum âlimler ve avam halk için geçerli değildir. Çünkü bunlar temiz ve iyi bir mizaca sahip olduklarından iyi yiyecek kendileri için yararlıdır. Lakin bu iki grup dışındaki insanlar hastadır ve bunlar temiz bir mizaca sahip değillerdir. Dolayısıyla yemek her ne kadar güzel ve leziz olsa da bundan lezzet alıp faydalanamazlar. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

“Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevîl etmek için ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler.”²⁸

Şeriat, öğretisi ve programında hem avam tabakasının yararlanabileceğı hem de âlimlerin kabul edeceği bir yöntemi benimsemiştir. Kuran bu yüzden her iki grubun da derk edebileceğı tabirler ve lafızları kullanmıştır. Avam halk ayetlerin zahirleriyle yetindiklerinden ayetlerde anlatılmak istenen şeyin ayette belirtilen misal veya buna yakın bir şey olduğunu kanısına sahip olurlar. Dolayısıyla bununla yetinip daha ileri gitmezler. Âlimler ise misallerde gizli olan hakikatleri algırlar.

²⁷ Bakara,26.

²⁸ Âl-i İmran,7.

Hissedilmeyenin hissedilene benzetilmesinde Hakk Tealanın zatını tamamen gösterebilecek en güzel örnek onun nura benzetilmesidir. Bu hakikat onun zatı itibarıyla zahir olması ve zahir olan her şeyin kendisine bağımlı olmasıdır. Başka bir ibareyle o varlık âleminde en belirgin varlık olmakla birlikte hakikati de gözlerden en ırak varlıktır. Hiç kimse onun hakikatine yol bulamamıştır.

Eğer dikkat edersen şeriat, halkın anlaması ve kabul etmesi için bu gibi misal ve tabirlerle konuyu anlatmakla birlikte âlimleri bu gibi tabirlerin sırlarıyla aşına kılmış ve bunların hakikatlerini kendilerine göstermiştir.”²⁹

Hissedilmeyenin hissedilene benzetilmesinde Hakk Tealanın zatını tamamen gösterebilecek en güzel örnek onun nura benzetilmesidir. Bu hakikat onun zatı itibarıyla zahir olması ve zahir olan her şeyin kendisine bağımlı olmasıdır. Başka bir ibareyle o varlık âleminde en belirgin varlık olmakla birlikte hakikati de gözlerden en ırak varlıktır. Hiç kimse onun hakikatine yol bulamamıştır.

Allah’ın zatına has olan bu gibi sıfat ve vasıflar için madde ve his âleminde nurdan daha iyi bir teşbih bulunamaz. Bu konuda İmam Fahrurazi, Şeyh Muhammed Abdüh ve Allame Tabatabai İbn-i Rüşt’ün yöntemini benimsemişlerdir.³⁰

²⁹ Bkz. İbn-i Rüşt, el-Keşfu en Menahici’l-Edille, s. 89, 96, 96, 107.

³⁰ Bkz. Tefsir-i Kebir, İmam Fahru Razi, c. 7, s. 172, Reşit Rıza Tefsir’ul Menar, c. 3, s. 170, Allame Tabatabai, el-Mizan, c. 3, s. 58–62.

Müteşabihlerin Tevilini Kim Bilebilir?

Bu konu tefsir bilginleri arasında yoğun tartışmalara neden olmuştur. Tartışmanın ve ihtilafın nedeni, şu ifadeye yönelik anlayışların farklılığıdır: “*Ve ilimde derinleşenler: Biz ona inandık, tümü Rab-bimizin katındandır.*” Bu ifadenin orijinalinin başındaki “vav” harfinin atf edatı mı, yoksa istinaf (yeni bir hususa geçiş) edatı mı olduğu noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı ilk kuşak müfessirler, Şafiiler ve Şia mezhebine mensup müfessirlerin büyük bir kısmı, “vav” harfinin atf edatı olduğu ve ilimde derinleşenlerin Kuran’da yer alan müteşabih ifadelerin tevillerini bildikleri yönünde görüş belirtmişlerdir. İlk kuşak müfessirlerin büyük kısmı ve Ehl-i Sünnet’ten Hanefiler, “vav” harfinin “istinaf” edatı olduğunu ve müteşabih ifadelerin tevillerinin Allah’tan başkası tarafından bilinemeyeceğini, müteşabih ifadelerin tevillerinin yüce Allah’ın özel bilgisi kapsamında olduğunu belirtmişlerdir. İlk görüşü savunanlar kendi görüşlerini kanıtlamak için çeşitli deliller sunmuş, bazı rivayetleri ileri sürmüşlerdir. İkinci görüşü savunanlar da başka yöntemlere

ve müteşabih ifadelerin tevillerinin yüce Allah'ın özel bilgisinin kapsamında olduğunu belirten rivayetlere dayanmışlardır. Her grup karşı tarafın görüşünü çürütmek ve kanıtlarını geçersiz kılmak için yoğun bir çaba içine girmiştir.

Velhasıl, hiç şüphesiz Kuran'da müteşabih ayetler bulunmaktadır, peki bunların tevilini bilme imkanı varmıdır, eğer varsa bunu kimler başara bilir? Öncelikle bu soru iki şekilde sorulabilir:

1- Kuran'ın zahiri tabirinden ne anlaşılmaktadır? Tabirlerinin zahirinde ne anlam çıkartılır?

2- Acaba araştırmacılar genel bir şekilde müteşabih ayetlerin anlamlarına vafık olma imkânına sahip midirler?

Allame Tabatabai, ayetin zahirinden³¹ inhisar hükmü çıkarmış ve müteşabih ayetlerin tevil hakkındaki bilginin sadece Allah'a ait olduğu ve başkalarının buna tabi olmak dışında başka yollarının olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Fakat araştırmacılar müteşabih ayetlerde gizli olan hakikatlere ulaşma imkânına sahip olmadırlar. Bu, Allame Tabatabai'nin konu hakkında öne sürdüğü görüştür, şimdi bu görüşü getirelim:

³¹ Al-i İmran suresinin 7. ayetinin: “Sana kitabı indiren O’dur. Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki onlar kitabın anasıdır. Diğerleri ise müteşabihtir. Kalplerinde bir kayma olanlar, fitne çıkarmak ve yorumunu yapmak için ondan müteşabih olanına uyarlar. Oysa onun tevilini Allah’tan başkası bilmez. Ve ilimde derinleşenler ise: “Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır” derler. Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp-düşünmez.”

“İlahi öğretilerin hazinesi sayılan Kuran’ın gizli hakikatlerine ulaşmak için gidilen yolun kapalı olması kabul edilecek bir şey olmadığı kesindir. “Onlar Kuran’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?”³² Ayeti de bunu ispatlamaktadır. Eğer Kuran’da hiçbir Müslüman’ın, hiçbir âlimin, Peygamber’in (s.a.a) ve imamların bütün muhtevasını bilmedikleri ayetlerin olduğunu farz edelim, bu durumda ilahi hikmet zan altında kalır. Ebediyete kadar beşerin hidayeti unvanıyla nazil olan bir kitabın, hiç kimsenin hatta Resulullah’ın bile anlayamadığı iphamlı tutumunun olması nasıl mümkün olabilir? Kesinlikle bu ihtimal muhal ve ilahi hikmete binaen imkânsızdır.

“İlimde derinleşmiş olanlar” cümlesinin zahiri istinafiyedir, eğer öncekine atfedilmemişse cümle tekrar edilir; çünkü bu cümle, kendisinden önceki cümle yani: “Kalplerinde bir kayma olanlar”³³ ayetinin zıddıdır. Dolayısıyla ayetin takdiri şu şekildedir: Bu iki grup arasındaki fark; birinci grubun kötü niyetlerle müteşabih ayetleri ele almaları ikinci grubun da temiz kalp ve iyi niyetlerle müteşabih ayetlere yaklaşmaları ve bu ayetler karşısında teslim olmalarıdır.

Buna ilave olarak eğer “vav” harfi atf harfi olursa ilimde derinleşmiş olanların müteşabih ayetlerin tevilini bilmeleri ve bu grubun en bariz ferdi olan Peygamber’in (s.a.a) isminin ayrı olarak zikredilip: “Tevilini bilmezler ancak Allah ve Resulullah ve ilimde derinleşmiş

³² Muhammed, 24.

³³ Âl-i İmran, 7.

olanlar” denilmesi gerekir; zira risalet makamının böyle bir gereksinimi vardır ve birçok yerde de Peygamber’in (s.a.a) ismi ayrı olarak zikredilmiştir. Örneğin: “*Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de*”³⁴ ve “*ona uyanlar, bir de bu Peygamber*”³⁵ ve buna benzer diğer ayetler...

Ayetin zahirine göre tevil ilmi her ne kadar Allah’a mahsus olsa da bazı delillerle bunun istisnası vardır. Nitekim gayb ilminin Allah’a mahsus olduğunu belirten ayetler; “*O, gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez Ancak seçtiği resullerden başka*”³⁶ ayetiyle istisna olmuştur.

Bu ayet ilimde derinleşenlerin sadece bir boyutunu beyan etmiştir ve bu insanların bu gibi ayetler karşısında şüpheye düşmeyip hakka teslim olduklarını beyan etmiştir. Aynı zaman da zikredilen başka bir nedenden dolayı ilimde derinleşenlerin müteşabih ayetlerin tevilini bildikleri ve Kuran’ın gizli hakikatlerine ulaşma imkânına sahip oldukları ispatlandı.”³⁷

Buraya kadar olan Allame Tabatabai’nin *el-Mizan* tefsirinde Al-i İmran suresinin 7. ayetinin tefsirinde söylemiş olduklarıydı.

Fahri Razi ise kendi tefsirinde şöyle diyor:” Ayette atf, fesahatten uzaktır, eğer ayette atf olsaydı “yegulune amenna bihi” cümlesi “veyegulune” yahut “hum yegu-

lune” şeklinde “vav” haliyesi ile benzerlik taşımalydı.”³⁸

Şimdiye kadar konu hakkında söylenen her şey yukarıda açıklandı, fakat bu önemli konu hakkında şu noktalara da dikkat edip, göz önünde bulundurmak gerek:

1-”Emma” -tafsil harfidir- başka bir cümlelerin zıttı olmasına gerek yoktur; çünkü iki zıttan biri getirildiği zaman diğeri aşikâr olur ve getirilmesine gerek kalmaz. Arapçada denildiği gibi, “Bilineni getirmeyip, hazfetmek uygundur” Arapçada ve özellikle de Kuran’da kısa ve özlü konuşma en güzel olanıdır. Nisa suresinde şöyle buyruluyor:

“Ey insanlar! Şüphesiz size Rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik. Allah’a iman edip ona sınıksız sarılanları ise O, tarafından bir rahmet ve geniş bir nimet içine yerleştirecek ve onları, Kendisine vatan doğru yola koyacaktır.”³⁹

Yani, kâfir olanlar ise; geniş bir rahmetin içerisine yerleştirilmeyecekler ve doğru yola da konulmayacaklardır.

Kasas suresinde isyan eden halkların akıbeti hatırlatıldıktan sonra salihler hakkında şunlar buyrulmaktadır:

“Ancak kim tövbe edip iman eder ve salih amellerde bulunursa artık kurtuluşu erenlerden olmayı umabilir.”⁴⁰

³⁴ Bakara, 285.

³⁵ Âl-i İmran,68.

³⁶ Cin,26–27.

³⁷ Bkz. Allame Tabatabai, Tefsir el-Mizan, c. 3, s. 26–27.

³⁸ Fahri Razi, Tefsir-i Kebir, c. 7, s. 177.

³⁹ Nisa,174- 175.

⁴⁰ Kasas,67.

Cin suresinde salih kulların özellikleri beyan edildikten sonra fasıklar için deniliyor ki: “*Hak yoldan sapanlar ise cehen-neme odun olmuşlardır.*”⁴¹

Bütün bu örneklerde karşıtının herkes tarafından rahatlıkla anlaşılmasından dolayı, karşıt cümlelerin getirilmesine gerek duyulmamıştır.

2- “*İlimde derinleşmiş olanlar*” cümlesi “*Kalplerinde kayma olanlar*” cümlesinin zıttı olamaz çünkü bu iki cümle arasında tekabül bir ilişki yoktur. Devinimli bir mizaca ve kötü bir kalbe sahip olan insanların karşısında iyi bir mizaca ve sakin bir kalbe sahip insanlar yer alırlar. Âlimlerin ve hakiki ilimleri arayanların karşısında cahiller ve ilimden uzak insanlar yer alırlar. Buna binaen yukarıdaki iki cümle birbirinin zıttı olamazlar.

3- “Hüküm ve mevzu arasında uyum olmalıdır” kanunu gereğince, “*İlimde derinleşmiş olanlar*” cümlesinin haberi ilim ve bilgi makamına münasip olmalıdır; çünkü ilimde derinleşenler bilmeden teslim olurlarsa konunun mahlası imanda ihlâs olur; zira saf imanın gereksinimi mutlak teslimiyettir. Fakat ilim ve bilginin gereksinimi bilmeden teslim olmamak için araştırmak ve incelemektir. Özetle, konunun hükme uygunluğunun iktizası bilmeye uygundur, bilmemeye değil.

4- Şimdi gelelim şu sorunun cevabına: “Niçin Allah Resulü, ilimde derinleşenlerden ayrı olarak zikredilmedi?” Bu sorunun cevabında şunu söylememiz gerekir: Bazı ayetlerde isminin ayrı zikredilmesi bütün

ayetlerde ayrı zikredilmesini mi gerektirir? “Bu iltizamın gereksizliği”dir ve hiçbir zorunluluğu yoktur. Grupsal övgünün olduğu birçok ayette Resulü Ekrem’in adı ayrıca zikredilmemiş ve bu grup ile birlikte anılmıştır. Örneğin Al-i İmran suresinde şöyle buyrulmaktadır: “*Allah, kendisinden başka ilah olmadığına şâhiddir. Melekler ve ilim sahipleri de adaletle şâhiddir.*”⁴² Resulullah da kesinlikle Hakk Teâlâ’nın vahdaniyetine şahit olan ilim ehli kimselerdendir, bu gibi grupsal övgünün olduğu birçok ayette Resulü Ekrem de grup içinde mahfiller meşalesi unvanıyla anılmıştır ki bu kabil ayetler çok fazladır.

5- “*Yegulune amenne bihi-Biz ona iman ediyoruz derler...*” Cümlesi şimdiki zaman kipini almıştır, bu durum -ki sabit bir imanın göstergesidir- müteşabih ayetlerdeki gizle hakikatlere ulaşmak için ilahi hikmeti göz önünde bulundurma nedeni olmuştur. Zira bu insanlar ilim ve bilgi ehli oldukları için mustarip olmaz, müteşabih ayetler karşısında vesveseye kapılmazlar. Bunlar, muhkem ayetlerin nazil olduğu kaynaktan müteşabih ayetlerin de nazil olduğunu düşünürler, bu yüzden lafızların zahirinin göstermediği bazı şeylerin perde arkasında olması gerekir. Bu hassas noktadan araştırma ve inceleme eğilimi başlar ve arayanlar sonunda istediklerine ulaşırlar. Dolayısıyla bu cümle hareketin bilmeye doğru olan başlangıç noktasını gösterir ki, ilimde derinleşenler bu yolla müteşabih ayetlerin tevlini öğrenirler.

⁴¹ Cin,15.

⁴² Âl-i İmran, 18.

Aslî teşbih; kısa tabirlerin uzun manaları ifade etmedeki yetersizliğinin şüpheye sebep olmasıdır. Bu ayetler daha çok temel dünya görüşü hakkındaki öğretiler ve tanıma hakkındaki ayetlerdir. Bu kabil müteşabih ayetler, Kuran'ın bütün ayetlerine oranla sayıları azdır. Bu müteşabih ayetleri anlamanın yolu ise; Ümmü'l-Kitap olan muhkem ayetler, Peygamber (s.a.a) ve imamların hadisleri ve selef salihlerin sözlerine müracaat etmektedir.

6- Hal cümlesi eğer şimdiki zamanın olumlu fiili ile başlarsa “vav” harfinden arî olmalıdır. İbn-i Malik diyor ki: “Fahri Razi dışındaki bütün âlimler ve edebiyatçılar “yegulune amenne” cümlesinin “hal” olduğu konusunda hemfikirdirler. Bütün edebiyatçıların görüşüne ter olarak Fahri Razi'nin bu görüşü nasıl ortaya attığı belli değildir.

7- Eğer “İlimde derinleşmiş olanlar” cümlesini müstenife bilsek bile herkesin tevilini yapamayacağı Kuran'daki müteşabih ayetlere delalet etmez; çünkü “Tevilini bilmezler ancak Allah bilir” cümlesindeki

sınırlama izafi olup selbi ve olumsuz boyutu kastedilmektedir.

Hekim olan Allah, yol gösterici hidayet unvanıyla insanlara bir kitabı sunup sonradan insanlara “bu kitabın içinde anlaşılmayan bazı pasajlar vardır ve bunların hakikatine ulaşmak herkesin işi değildir” demesi ne belâğat ve ne de hikmet ile uyur. Hekim olan bir varlığın böyle bir sözü söylemesi mantıklı değildir, fakat “bu kitabın içinde bazı pasajlar vardır ki zahiri itibarıyla kötü kalpli insanların kötü kalpli kimselerin kötü faydalanmasına neden olabilir, bunları algılamaya neden olacak kilit bizim elimizdedir ve insanlar ancak bizim tarafımızdan ona yönlendirilirler” demesi mantıklıdır. Dolayısıyla ayetteki sınırlamanın sadece selbi boyutu vardır ve tevil ilmini fakat kötü düşünce ve kalpli insanlardan selb etmektedir.

Müteşabih Ayetlerden Örnekler

Kuran ayetlerindeki teşabuhun, asli ve arazi olmak üzere iki kısma ayrıldığına değinmiştik.

Aslî teşbih; kısa tabirlerin uzun manaları ifade etmedeki yetersizliğinin şüpheye sebep olmasıdır. Bu ayetler daha çok temel dünya görüşü hakkındaki öğretiler ve tanıma hakkındaki ayetlerdir. Bu kabil müteşabih ayetler, Kuran'ın bütün ayetlerine oranla sayıları azdır. Bu müteşabih ayetleri anlamanın yolu ise; Ümmü'l-Kitap olan muhkem ayetler, Peygamber (s.a.a) ve imamların hadisleri ve selef salihlerin sözlerine müracaat etmektedir.

Bunun mukabilinde Kuran'daki teşbihlerin geneli arazidir. Kuran'ın nüzulü

döneminde ve sonrasında ortaya çıkan farklı mezhep, inanç ve düşünceler kendilerine dayanak bulabilmek için Kuran'a müracaat etmiş ve düne kadar muhkem olan ayetleri kendi tefsirleriyle müteşabih kılmışlardır, bugün müteşabih olarak kabul edilen ayetlerin çoğu bu kabildendir.

Şimdi her iki gruba örnek olarak Kuran'da bulunan bazı müteşabih ayetleri getirelim:

Cemal ve Celal Sıfatları

Yüce Allah'ın iki çeşit sıfatı bulunmaktadır. Birincisi Rabbul âleminin sahip olduğu kemali sıfatlar olan cemal veya subuti sıfatlar, diğeri de asla kendisinde bulundurmadağı, tenziye sıfatları da denilen celal veya selbi sıfatlardır.

Yüce Allah'ın cemal ve celal sıfatlarıyla vasıflandırılması veya vasıflandırılmaması hakkında kalam ehli olan Mutezile ve Eşaire arasında ihtilaf vardır. Mutezililer Hakk Tealanın zatını herhangi bir sıfatla vasıflandırmayı reddetmişlerdir; zira vasfın gereksinimi Hakk Tealanın zatının vasıflar mebdesine yaklaşmasıdır. Aynı şekilde insan herhangi bir sıfatla vasıflandırıldığı zaman vasfın mebdesi zatına arız olur. Böylelikle zat ve vasf birliktelik arz eder, örneğin ilmin zatına arız olduğu kimseye âlim denilmektedir. Oysa Hakk Tealanın zatı her türlü hadis uruzdan veya ezeli iktiramdan müberradır. Kuran ve hadislerde zikredilen bu sıfatlar için sonuç göz önünde bulundurulmaktadır, yoksa gerçek anlamda Allah için kullanılmamıştır. Yani eğer Allah'ı ilim sıfatıyla vasıflandırıp her şeye âlimdir

dersek kasıt şudur: Bu sıfatla vasf olunmak Allah'ı Tealaya hâsıl olduğundan hiçbir şey Allah'a gizli değildir; çünkü var olan her şey Allah'ın huzurundandır. Yoksa bu sıfatın mebdesi hakkın zatı için arız olmamış ve birliktelik onun için söz konusu değildir. Aynı şekilde kudret, hayat, hikmet ve hatta irade, rıza vb. diğer bütün sıfatların netice ve gayesi göz önünde bulundurulduğu için zatın sıfata yaklaşması söz konusu değildir.

Eşaire bu yöntemi benimsememiş ve bunu delilden arı bir çeşit şahsi tefsir ve tevil kabul etmişlerdir, diyorlar ki: Kuran'ın zahirine riayet edilmesi gerekir ve hiçbir şekilde Kuran'ın şahsi tefsir ve tevil doğru değildir. Allah kendisini bu sıfatlarla vasf etmiş ve halkın diliyle konuşmuştur, dolayısıyla bu vasf çağdaş örfün algıladığı mefhumlarla olması gerekir.

Ebu'l- Hasan Eşari (Şeyh Eşairi) diyor ki: "Yüce Allah zatının ilme olan birlikteliğinden âlimdir, zatının kudrete olan birlikteliğinden kadirdir." O bu sözünü ispatlamak için aşağıdaki ayetleri delil olarak getirmiştir:

"Bilin ki, o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir."⁴³

"Fakat Allah, sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş olduğuna şahitlik eder."⁴⁴

"Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile kalır, ne de doğurur."⁴⁵

⁴³ Hud,14.

⁴⁴ Nisa, 166.

⁴⁵ Fatır,11.

Ehli Beyt mektebinin temiz kaynağından intifa eden ve ders alan İmamiye ekolü bu konuyu da açık bir şekilde tahlil etmiş ve orta yolu tutmuştur. Bu mektebin taraftarları ne Eşariler gibi Hakkın zatını vasıfların mebdesi ile birlikte ele almış ne de Mutezililer gibi bu ittisaf için Hakkın zatıyla bir irtibat kurmuştur. Allah'ın mukaddes zatını hiçbir etki olmadan tüm celali ve cemali sıfatların kaynağıdır.

“O’nun bildirdiklerinin dışında insanlar O’nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler.”⁴⁶

“Onlar kendilerini yaratan Allah’ın, onlardan daha kuvvetli olduğunu görmediler mi?”⁴⁷

“Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah’tır.”⁴⁸

Ebu'l- Hasan Eşari diyor ki: “Allah bu ayetlerde ilim ve kudret sıfatlarının mebdelerini kendisi için sabit ve zatına yakın

bilmiştir. Böylelikle kendisini Âlim ve Kadir sıfatlarıyla vasıflandırmıştır. Eşari buna ek olarak, “Hayy vasfı hayat kelimesinin müştakı, Âlim kelimesinin müştakı ilim ve Kadir kelimesinin müştakı ise kudret-tir” diyor. Acaba bu vasıflar herhangi bir mefhumun göstergesi midir? Yoksa sadece muhtevasız vasıf mıdır? Şüphesiz ikinci ihtimal kabul edilemez. Sonuç itibarıyla bu vasıflar Arap örfünde yaygın olduğu şekliyle kendi mefhumlarının beyan edicisidir.

Elbette bu ayetlere istinat etmek muğalâttır; zira bu ayetlerde sadece Hakk Tealanın zatının ilim ve kudreti işlenilmiş ve asla mukaddes zatın, ilim ve kudret sıfatlarının mebdesi ile birlikteliği dile getirilmemiştir. Buna ilave olarak Mutezililer asla Allah’u Teala’nın ilim, kudret ve hayat sıfatlarını reddetmemişlerdir. Sadece mukaddes zatın bu sıfatların mebdesi ile olan birlikteliğini inkâr etmişlerdir, yoksa bunlar zaten Allah’ı Âlim, Kadir ve Hayy olarak biliyorlar. Başka bir deyişle Mutezililer, Hakkın zatını, Hakkın sıfatlarının mebdesi ile birlikte olduğuna inanan diğer grubun aksine Allah’ın mukaddes zatının bu sıfatların mebdesi ile birlikteliği olmadan bu sıfatlarla vasıflandırıldığına inanırlar.

Ehli Beyt mektebinin temiz kaynağından intifa eden ve ders alan İmamiye ekolü bu konuyu da açık bir şekilde tahlil etmiş ve orta yolu tutmuştur. Bu mektebin taraftarları ne Eşariler gibi Hakkın zatını vasıfların mebdesi ile birlikte ele almış ne de Mutezililer gibi bu ittisaf için Hakkın zatıyla bir irtibat kurmuştur. Allah’ın mukaddes zatını hiçbir etki olmadan tüm

⁴⁶ Bakara, 255.

⁴⁷ Fusilet, 15.

⁴⁸ Zariyat, 58.

celali ve cemali sıfatların kaynağıdır; çünkü varlık âleminde mevcut olan her türlü kemal vasfı onun zatından kaynaklanır ve tüm bunlar eksiksiz onun zatından vardır. Eğer Hakkın zatında bu kemaller olmasaydı varlık âlemindeki bütün bu kemaller nasıl meydana gelebilirdi? Bu yüzden Hakkın zatı tüm kemal-i sıfatların mecmuasıdır ve tüm sıfatlar onun zatının ayrıntısıdır. Ne bir şey ona arız olabilir ne de bir şey onunla birlikte olabilir. Ezelde sadece o vardı ve onun dışında hiçbir şey yoktu. "Hiçbir şey yokken Allah vardı." Hakk Tealanın sıfatlarının zatıyla aynı olması bu anlamdadır. Nitekim Eşaire farklı iki şeyin kıyası olan Hakkın sıfatlarını halkın sıfatları gibi ele almıştır, hâlbuki yüce Allah şöyle buyuruyor: "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."⁴⁹

Emirel müminin Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmaktadır:

"Dinin evveli O'nu tanımak, O'nu tanımanın kemali O'nu tasdik etmek, O'nu tasdik etmenin kemali onu bir bilmek, O'nu bir bilmenin kemali O'na karşı ihlâşlı olmaktır. O'na karşı ihlâşlı olmanın kemali, ondan sıfatları nefyetmektir. Zira her sıfat mevsuftan (sıfat sahibinden) ayrıdır. Hakeza her mevsuf da sıfatıtan ayrıdır. Dolayısıyla Allah'ı vasfeden onu başkasına eşlemiş olur. Onu eşleyen onu ikilemiş olur. O'nu ikileyen onu teczi etmiş (cüzzlere ayırmış) olur. O'nu tecziye eden onu tanımamış olur."⁵⁰

⁴⁹ Şura, 11.

⁵⁰ Nehc'ül Belağa, ilk hutbe.

Tahayyüzün Reddi

Tahayyüz mekânda bulunma ve yöne sahip olmadan ibarettir, bu da maddi varlıkların özellikleri ve cisimlerin gereksinimlerindenidir. Başka deyişle boş bir kap doldurulup herhangi bir mekânda karar kılınırsa bu açıdan yöne ve boyutlara sahip olmuş olur (sağ, sol, ön, arka, yukarı, aşağı).

Yüce Allah'ın zatı böyle bir tahayyüzden uzaktır; çünkü o salt tinsel varlıktır. Yani madde ötesi ve bütün maddi özelliklerden münezzeh bir varlıktır.

Fakat Ehlişünnetin Eşaire mezhebi tahayyüzü kabul etmiştir ve böylece yüce Allah için mekan ve yöne inanmıştır. Bu inançlarını ispatlamak için de kendilerince Kuran-ı Kerim'den bazı ayetleri zikretmişlerdir. Örneğin:

"Rahman, Arş'a kurulmuştur."⁵¹

"Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür ve sonra O'na yükselir."⁵²

"Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar."⁵³

"Gökte olanın, sizi yere batırırvermeyeceğinden emin misiniz?"⁵⁴

"Güzel sözler ancak O'na yükselir. Sâlih ameli de güzel sözler yükseltir."⁵⁵

⁵¹ Taha,5.

⁵² Secde, 5.

⁵³ Nahl,50.

⁵⁴ Mülk,16.

⁵⁵ Fâtır, 10.

“Rabbinin emri gelip melekler sıra sıra dizildiği zaman.”⁵⁶

“Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah’ın ve meleklerinin gelmesini mi beklerler?”⁵⁷

Eşaire, bu inancına yani Allah’ın bir mekan ve yönde bulunduğuna delil olarak yukarıdaki ayetler gibi Kuran’dan otuz kadar ayet getirmiştir.⁵⁸

İmamiye de, Mutezile gibi muhkem ayetlerden biri olan, “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.”⁵⁹ Ayetine binaen Allah’ı mahlûklara benzemekten müberra bilmıştır, bu yüzden de Eşaire ve benzerlerinin müteşabih kıldıkları mezkûr ayeti tevil etmişlerdir.

Öncelikle bu kabil ayetlerden istifade edilen arş, kürsü, suud, nüzul, yükseklik, sema ve istiva gibi kavramları açıkla-
malayız:

Arş: Kuran-ı Kerim’de arş kelimesi Rabbe oranla yirmi bir defa, kürsü kelimesi bir defa ve istiva terimi yedi defa zikredilmiştir.⁶⁰ Arştan kasıt tedbir arşıdır. Nitekim Allah Kuran’da şöyle buyuruyor: “Sonra da işleri yerli yerince idare ederek arşa istiva eden Allah’tır.”⁶¹ Ayette arş (taht, saltanat tahtı) gerçek manası ile ele alınmamıştır ve genellikle bu kelime Arapçada mecazi anlamıyla kullanılır. Birçok ayette mecazi anlamını ifa etmesi için arş kelimesi “Tedbir” kelimesi ile eş anlamda kullanılmıştır, yüce Allah buyuruyor:

“Şüphe yok, Rabbimiz, öyle bir Allah’tır ki gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratmıştır da sonra Arşa istiva etmiştir; aceleyle ve durmadan geceyi takip eden gündüze gecenin örtüsünü atar, o örtüyle örter onu ve güneş de onun emrine râm olmuştur, ay da, yıldızlar da. İyice bil ki yaratış da onun, buyruk da.”⁶²

Dikkat edilirse her iki ayette de tedbir kelimesi “Arşa istiva eden” cümlesinden sonra gelmiştir, özellikle ikinci ayette önce yaratma sonra da arşa istila dillendirilmiştir. Son olarak her ikisini bir yerde toplamış ve “Yaratmak da, buyruk da yalnız O’na mahsustur” demiştir. Ayetteki “el emru-emretmek” ten kasıt tedbirdir. Bu “Arşa istiva eden” ayetinin de tekrardır.

Diğer surelerde de⁶³ “Arşa istila etmek” “Tedbir” kelimesiyle eşanlamlı kullanılmıştır. “Hakka” suresinde Hakk Teâlâ’nın kıyamet gününde Ceberut meydanındaki kapsayıcılığının dillendirildiği yerde arştan da bahsedilmektedir. “O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir.” Bu yüzden arş mecazen tedbirden başka bir şey değildir. İmam Ali b. Musa el Rıza (a.s) arşın açıklamasında buyuruyor ki:

“İlim ve kudret, arş ismi ile yâd edilir.”⁶⁴

Kürsü: Kürsüden kasıt yüce Allah’ın bütün varlık âlemine mutlak egemenliğidir. “O’nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp

⁵⁶ Fecr, 22.

⁵⁷ Bakara, 210.

⁵⁸ Bkz. et-Temhid, c. 3, s. 111- 113.

⁵⁹ Şura, 11.

⁶⁰ et-Temhid, c. 3, s. 121.

⁶¹ Yunus, 3.

⁶² Araf, 54.

⁶³ Secde, 5, Hadid, 4-5, Mümin, 15, Taha, 5-6.

⁶⁴ Usul-ü Kâfi, c. 1, s. 131.

*Kullar alışkanlıkları
gereğince Allah'ın
dergâhına dua için
yöneldikleri zaman
gökyüzüne bakıp
ellerini yukarıya kal-
dırmaları bereket kaynağının
bu dünyanın sınırları dışında
olduğunu gösteren bir sırdır.
İnsan bu madde âleminden
daha üstün bir âlemden ihti-
yacının giderilmesini istemeyi
adet edinmiştir. Çünkü kendi-
sine bu madde âleminde gör-
düğünden doğal olarak diğer
âlemi yeryüzünün dışında ta-
savvur etmekte ve bu yüzden
o âleme yönelmektedir.*

kuşatmıştır.”⁶⁵ Ayetinden maksat melekûtun kapsayıcılığı ve Allah'ın mutlak hâkimiyetidir; nitekim ayetin devamında şöyle denilmektedir: “Onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez.”

İstiva: Eğer “ila” istiva ile yakın anlamda kullanılırsa örneğin, “Sümmesteva ilas sema-sonra göğe istiva etti”⁶⁶ ayetinde olduğu gibi dayanmak anlamındadır, yani kast etmek ve teveccüh etmektir. Eğer

“ala” ile kullanılırsa örneğin, “Sümmesteva alal arş-Arş’a istiva eden”⁶⁷ ayetinde olduğu gibi hâkimiyet ve tedbirin kuşatıcılığı anlamındadır. Şairin aşağıdaki şiiri de bu kabildendir.

*Beşr Irak’a istiva etti,
Kılıç kullanmadan ve kan dökmeden.⁶⁸*

Sonuç itibariyle arş, kürsü ve istiva terimlerinin geçtiği ayetlerde bunların mecazi anlamları göz önünde bulundurulmuştur. Bu yüzden gerçek anlamları ile ele alındıkları düşünülmemelidir.

Yükseklik: “Gökyüzünde”, “Nüzul” ve “Suud” kelimeleri Allah için kullanıldığı zaman burada gerçek mana maksat değildir bilakis mecazi mana kastedilmiştir. Yani bu topraksı dünyadan daha üstün başka bir âlem vardır ki bütün iyilikler ve bereketler o âlemden bu topraksı dünyaya gelir. Allah'ın dergâhı -eğer onun için bir dergâh tasavvur edilirse- bu topraksı dünyadan daha üstün bir âlemdir ki onun tarafından rahmet gönderilir ve kulların salih amelleri ona doğru yükselir. Yoksa Allah herhangi yönde karar kılmamıştır.

“Nereye dönerseniz dönün Allah'ın yönü orasıdır.”⁶⁹

Kullar alışkanlıkları gereğince Allah'ın dergâhına dua için yöneldikleri zaman gökyüzüne bakıp ellerini yukarıya kaldırmaları bereket kaynağının bu dünyanın sınırları dışında olduğunu gösteren bir sırdır.

⁶⁵ Bakara, 255.

⁶⁶ Bakara ,29.

⁶⁷ Araf, 54.

⁶⁸ Bkz. İbn-i Kesir, Tarih el-Bidaye ve en-Nihaye, c. 9, s. 7.

⁶⁹ Bakara-115.

İnsan bu madde âleminden daha üstün bir âlemden ihtiyacının giderilmesini istemeyi adet edinmiştir. Çünkü kendisine bu madde âleminde gördüğünden doğal olarak diğer âlemi yeryüzünün dışında tasavvur etmekte ve bu yüzden o âleme yönelmektedir. Başka bir âleme yönelmenin gereksinimi gökyüzüne yönelmektir; zira gökyüzü yeryüzünün dışında yer alır. İnsan yeryüzünün hangi noktasında olursa olsun bu tasavvurundan dolayı muhitinin dışına teveccüh etmektedir. İlahi dergâhın yüksekliği “Gökyüzünde” olma meselesi bundan intiza edilmiştir. Nitekim yurkariya doğru yönelmek sırdan başka bir şey değildir.⁷⁰

“Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.”⁷¹

Bu ayetteki “İndirmekten” kasıt madde ötesi âlemden madde âlemine tenzildir. Kuran ayetlerinde kullanılan nüzul, inzal ve tenzil gibi bütün kelimeler bu türdendir.⁷²

Gelelim bazı ayetlerde yüce Allah için “gelip, gitme” kavramlarının kullanılmasına; örneğin ayette şöyle buyrulmaktadır:

“Allah’ın gelmesini beklerler.”⁷³

“Rabbin geldiği zaman.”⁷⁴

⁷⁰ Bkz. et-Temhid, c. 3, s. 126.

⁷¹ Hicr,15.

⁷² Bu kelimeler Kuran’ın nüzulu için en az on defa zikredilmiştir. et-Temhid, c. 3, s. 115–116.

⁷³ Bakara, 210.

⁷⁴ Fecr, 22.

Bu ve benzeri ayetlerde hakiki anlam değil mecazi anlam kullanılmıştır, bu da Arap örfünde en yaygın olan mecaz şeklidir. Örneğin; “Rabbin geldiği zaman” ayetinin zahirinde gelme fiili Allah’a nispet verilmektedir oysa bunun gerçek anlamı, “Rabbinin emri geldiği zaman”dır. Diğer bir örnekte, “Kentten sor”⁷⁵ ayetidir ki gerçek anlamı, “Kent ahalisinden sor” dur. Bu tür mecazi kullanımlardaki takdir veya kelime düşüklüğünün şahidi başka ayetlerdir. Örneğin Allah’u Teala buyuruyor ki:

“Allah’ın emri gelince de hak yerine getirilir. İşte o zaman bunu batıl sa-yanlar hüsrana uğrarlar.”⁷⁶

“Kendilerine meleklerin gelmesini ya-hut Rabbinin (azâb) emrinin gelme-sini mi bekliyorlar.”⁷⁷

Velhasıl Kuran ayetlerinde fazlaca kul-lanılan ve bazı ayetlerde izharın ve bazı ayetlerde de takdirin alındığı bu gibi mecazi kullanımlar Arapça’da çok yaygındır.

Yüce Allah’ı Görme

Eşaire, kıyamet gününde müminler he-saba çekildikten sonra Allah’ı görecekle-rine inanmaktadırlar. Ebu’l- Hasan Eşari bu inancı için, “O gün yüzler ıslı ıslı par-lar ve Rablerine bakarlar”⁷⁸ ayetini delil olarak öne sürmüştür; zira ayette müminle-rin Allah’ın nurani çehresini seyredecekleri

⁷⁵ Yusuf,82.

⁷⁶ Mümin,78.

⁷⁷ Nahl, 33.

⁷⁸ Kıyamet,22-23.

için çehrelerinin aydınlanacağı söylenmiştir. Eşari diyor ki: Arap dilinde nazar kelimesi üç anlamda kullanılır.

1- İtibari Nazar: İbret ve ders alma. Örneğin:

“Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!”⁷⁹

2- Beklemek: Nitekim ayette buyru-luyor ki:

“Onların beklediği (Ma yenzurune): Sadece bir ses!.. Çekişip dururlarken kendilerini çarpacak bir ses... “⁸⁰

3- Gözle görmek: Bahis konusu ayetin kastıdır. Zira o gün ibret alınacak bir şey yoktur ve aynı şekilde “Nazar” bek-leme anlamında değildir, örneğin Hz. Süleyman diyor ki:

“Elçilerin ne haber ile döneceklerine bakacağım.”⁸¹

Ebu'l- Hasan Eşari'ye soruyoruz: “Ni-çin sevap kelimesini yani, ‘Rabbin seva-bına bakarlar’ takdir almayalım?” Bunun cevabında diyor ki: “Mebna takdirin ol-mamasıdır; zira sözün zahirinin tersine-dir. Çünkü ayetin zahirindeki anlam Al-lah gözle bakmaktır. Eğer sevap kelimesini takdir olarak alırsak Allah dışındaki her-hangi bir varlığa nazar edilmiş olur. Yani eğer birilerinin sözünü zahirinin tersine yorumlarsak veya sözünü değiştirecek

şekilde herhangi bir yerini takdir olarak alırsak bu doğru olmaz.”

Eşari, “Gözler O’nu idrak edemez” ayeti hakkında diyor ki: “Görmemekten kasıt bu dünyadadır ki ahirette görmek olasılı-ğıyla bir çelişkisi yoktur; zira daha üstün âleme bırakılan Hakkın çehresini görme en üstün lezzetlerdendir ya da ayette be-lirtilen görmemekten kasıt Hakkı görmek-ten mahrum olacak kâfirlerdir.”⁸²

Ama daha önce “Nazar” kelimesinin bahis konusu olan ayette nazar etmek “Göz dikmek” anlamında olduğunu hatırlattık, yoksa bakmak anlamında değildir. Bu bek-lemek anlamına gelir ki Arap edebiyatında yayın bir şekilde kullanılır. Arap şair Ce-mil b. Muammir diyor ki:

*Padişah olan sana göz diktiğim za-man,
Yanındaki deryadan ve nimetlerinden bana bağışla.*

Başka bir şair diyor ki:

*Vaadin için sana doğru göz dikmişim,
Fakirin zengine göz diktiği gibi.*

Zamahşehri bu ayetin tefsirinde Mekke sokaklarında dilencilik yapan kimsesiz ve kör kızın sözlerini aktarmaktadır. “Di-yor ki: Gözlerim Allah ve siz halka di-kilmiştir.”⁸³

Bütün bu örneklerde “Nazar” kelimesi göz dikmek anlamındadır ve “İla” harfi ile

⁷⁹ Ğaşiye,17.

⁸⁰ Yasin,49.

⁸¹ Neml,35.

⁸² Bkz. Ebu'l- Hasan Eşari, el-Eban, Haydar - bad baskısı, s. 10 – 19.Ebu'l- Hasan Eşari, el-Luma, s. 61–68

⁸³ Bkz. Keşşaf, c. 4. s. 662, Mecma’ul Beyan, c. 10, s. 398, Ebu'l- Futuh Razi, c. 11, s. 332.

birlikte alınmıştır. Bu yüzden mezkur ayetin anlamı şudur: “O zor günde çehreler sevinçli ve aydındır. Zira Allah’ın lütuf ve inayetine göz dikmişlerdir.”

Eşari, Allah’ın görüneceğini ispatlamak için, “*Rabbim! Bana (kendini) göster*”⁸⁴ ayetini de delil olarak getirmiştir ki eğer Allah’ın görünmesi imkânsız olsaydı Hz. Musa nasıl böyle bir istekte bulunabilirdi?

Ama bu istek Hz. Musa’nın isteği değildi, İsrail oğullarının isteği idi ve Hz. Musa onların dilinden Allah’a arz etmişti. İsrail oğulları cahilce böyle bir istekte bulunmuş ve eğer Allah kendisini göstermezse iman getirmeyeceklerini söylemişlerdi. Hz. Musa onların isteklerini yerine getirmekten kaçınıyordu. Ama Allah kavmini isteğini dile getirmesi için Musa’ya izin verdi. Zira diğer ayetlerde Hz. Musa’ya böyle bir istekten dolayı baskı uyguladıkları için İsrail oğulları direkt kınanmıştır. Nisa suresinde şöyle buyrulmaktadır:

“Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Onlar Musa’dan, bunun daha büyüğünü istemişler de, “Bize Allah’ı apaçık göster” demişlerdi. Zulümleri sebebiyle hemen onları yıldırım çarptı. Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (tanrı) edindiler. Biz bunu da affettik. Ve Musa’ya apaçık delil (ve yetki) verdik.”⁸⁵

Yani İsrail oğulları Musa’dan kendilerine Allah’ı göstermesini istemişlerdi.

Bu yüzden yıldırım çarpma belasına duçar oldular.

Bakara suresinde bu daha açık bir şekil belirtilmiştir:

“Hani siz, “Ey Musa! Biz Allah’ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.”⁸⁶

Nitekim İsrail oğulları bu yersiz isteklerinden dolayı yıldırım çarpma belasına duçar oldular, bundan dolayıdır ki, İsrail oğulları direk Allah tarafından kınanmıştır, Hz. Musa kınanmamıştır.

Beden Azaları

Eşairiler, Allah’ın beden azalarına sahip olduğunu zannediyorlar ve Kuran’da el, ayak, çehre, göz gibi kelimelerin geçtiği ayetleri delil olarak öne sürüyorlar, örneğin:

“Yahudiler, Allah’ın eli bağlıdır; dediler. Hay dedikleri yüzünden elleri bağlanası ve lânet olasılar! Bilâkis, Allah’ın elleri açıktır, dilediği gibi verir.”⁸⁷

Lakin bu ayette Eşairi’nin iddiasını destekleyecek herhangi bir şey bulunmamaktadır; çünkü “elin bağlılığı” deyiminden maksat güçsüzlük ve acizliktir, bunun karşısında “elin açıklığı” ibaresi ise güç ve kudretin göstergesidir. Arap edebiyatında genellikle bu anlamlarıyla kullanılırlar, nitekim başka bir ayette şöyle deniliyor:

⁸⁴ Araf, 143.

⁸⁵ Nisa, 153.

⁸⁶ Bakara, 55.

⁸⁷ Maide, 64.

“Elini bağlayıp boynuna asma. Ama onu büsbütün de salıverme. Sonra kınanır, hasretler içinde kalırsın.”⁸⁸

Bu iki tabirin hakiki mefhumları bu ayette kast edilmediği çok açık bir şekilde görülmektedir; çünkü kasıt hasret nedeni olacak yaşamda katılık ve davranışlarda rahatlıktır.

Yukarıdaki ayette geçen “elin bağlılığı-elin açıklığı” deyimleri Âl-i İmran suresinde fakir ve zengin unvanlarıyla zikredilmiştir:

“Gerçekten Allah fakir, biz ise zenginiz diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir.”⁸⁹

Allah’u Teâlâ bu iddianın cevabında şöyle buyuruyor:

“De ki: Lütuf ve ihsan Allah’ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah’ın rahmeti geniştir ve O her şeyi hakkıyla bilir.”⁹⁰

Başka bir yerde de buyuruyor:

“Allah’ın elindedir, onu dilediğine bahşeder. Allah, büyük lütuf sahibidir.”⁹¹

Kuran’da on iki defa el kelimesi Allah’a nispet verilmiş ve bütün bu yerlerde kasıt güç ve kudrettir.

Kuran’da on bir defa çehre kelimesi kullanılmıştır ki mukaddes zatın kendisi anlamındadır, örneğin:

⁸⁸ İsra, 29.

⁸⁹ Âl-i İmran, 181.

⁹⁰ Âl-i İmran, 73.

⁹¹ Hadid-29.

“O’nun zatından başka her şey yok olacaktır.”⁹²

“Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz.”⁹³

Göz kelimesi Kuran’da bir defa tekil ve dört kez çoğul olmak üzere beş defa gelmiştir ve bunların tamamından kasıt özel inayettir.

“Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin.”⁹⁴

Hakeza Taha suresinde Musa’ya hitaben buyruluyor ki:

“Gözümün önünde yetiştirilesin.”⁹⁵

Baldır kelimesi de Kalem suresinde zikredilmiştir:

“O gün baldır açılır.”⁹⁶

Buradaki baldırdan kasıt kıyamet gününün sıkıntı ve zorluğudur, Allah’u Teala başka bir ayette buyuruyor ki:

“Ve baldır, baldıra dolaşınca İşte o gün sevk edilecek yer, sadece Rabbinin huzurudur.”⁹⁷

Aslında “keşfu’s-sag” ,Arap edebiyatında yaygın bir şekilde ciddiyet ve çabalamanın kinayesi olarak kullanılır. Yani oyun oynama dönemi olan bu dünyadaki hayat

⁹² Kasas, 88.

⁹³ İnsan, 9.

⁹⁴ Tur, 48.

⁹⁵ Taha, 39.

⁹⁶ Kalem, 42.

⁹⁷ Kıyamet, 29-30.

son bulmuş ve gerçekleri görme zamanının gelmiştir. Farsçada “keşfu’s-sag” kelimesi yerine bir işe soyunmak veya kolları sıvamak deyimleri kullanılır ki kasıt herhangi bir işi yapmakta ciddi olmaktır.

İrade ve Özgür Olma

Eşairiler ve Adlcılar arasındaki tartışmalı konulardan biri de insanın özgür iradesi ile gerçekleştirdiği fiillerdir ki; acaba insan kendi iradesiyle mi bu fiiller tahakkuk bulur yoksa iradesinin dışında mıdır?

Ebu’l- Hasan Eşari diyor ki: “Rububiyyette tevhidin gereksinimi şudur; varlık âleminde meydana gelen her şey örneğin insanın özgür iradesiyle (görünürde) gerçekleştirdiği fiiller Hakk Teâlâ’nın direk iradesiyle vaki olur. Yoksa Rububiyyette şirkin nedeni ve Allah dışındaki bir varlığın bir şey meydana getirmesinde onunla şeriki olmayı gerektirir. Hâlbuki “herhangi bir şeyin meydana gelişinde Allah’ın iradesi dışından hiçbir şeyin dehaleti yoktur.”

Ebu’l- Hasan Eşari bu iddiasını ispatlamak için yirmi beşten fazla ayeti delil olarak getirmiştir. Örneğin;

1- “Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır.”⁹⁸

2- “Allah her şeyin yaratıcısıdır.”⁹⁹

3- “Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet

yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın.”¹⁰⁰

4- “Şüphesiz O, güldürür ve ağlatır.”¹⁰¹

Cebre inananlar aşağıdaki ayetleri de delil olarak getirmişlerdir:

5- “Allah’ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz.”¹⁰²

**6- “Allah dilemedikçe yine de inana-
cak değillerdi”¹⁰³**

**7- “And olsun, biz cinler ve insan-
lardan birçoğunu cehennem için
yaratmışızdır.”¹⁰⁴**

Yani bunlar azap görmek için yaratılmışlardır. Yoksa kendi nefisleri helak olma nedeni değildir ki, kendi elleriyle kendileri için cezayı hazırlamış olsunlar.¹⁰⁵

Kuşkusuz insanın şahsi iradesi ihtiyari fiilleri gerçekleştirmede önemli bir role sahiptir. Bu yüzden insanın fiilleri kendisine nispet verilir ve bunları iyi ve kötü sonuçlarını yüklenmek zorunda kalır. Bu herkesin vicdanına müracaat ettiğinde rahatlıkla anlayabileceği bir şeydir. İnsan iyi ve kötü fiilleri yapmakta özgürdür, eğer isterse bunları yerine getirir ve eğer istemezse yerine getirmez. İnsanın hiçbir zorunluluk olmadan bunları özgürce gerçek-

¹⁰⁰ Hadid, 22.

¹⁰¹ Necm, 43.

¹⁰² İnsan, 30.

¹⁰³ Enam, 111.

¹⁰⁴ Araf, 179.

¹⁰⁵ Bkz. Ebu’l- Hasan Eşari, el-Ebani, s. 6 ve 49–59, el-Lume, s. 113, Taftazani, Şerhi Akayidi Nesefiye, Kabil baskısı, s. 60–61.

⁹⁸ Saffat, 96.

⁹⁹ Zümer, 62.

leştirdiği aşikârdır; zira bu durum vicdani önermelerden sayılmaktadır, yani bunun aşikâr olduğu zaruri ve bedihidir ve bedihi olmaları da insanın deruni vicdanından kaynaklanır. Dolayısıyla delil, burhan ve istidlale ihtiyaç yoktur.

Buna ilave olarak önceden de belirtil- diği gibi övme, kınama, müjdeleme, kor- kutma, sevap, ceza vb. ancak iyi ve kötü fiillerin özgür irade ile eyleme dökülmesi ve bunların fazilet ve kötülük sayılmala- rıyla açıklanabilir.

Kuran baştanbaşa ahlaki fazilet ve kö- tülük sayılan ve insanın davranışlarından kaynaklanan övgü ve kınamalarla dolu- dur. Şer-î vazife göz önünde bulundurul- maksızın insanın kendi fiillerini gerçek- leştirirken seçme güç ve kudretine sahip olduğu görülür. Ters bir durum abes ve beyhudedir.

Bu gibi ayetler muhkem ayetlerden sa- yılmaktadır; çünkü insanın fıtratı ve vic- danı ile uyum içindedir. Bu beyana muha- lif ayetler görünüşe göre müteşabihler ve muhkem ayetlere göre yorumlanmalıdır.

İnsanın fiillerinin ihtiyarı olduğuna de- lalet eden bazı ayetler şunlardır:

1- “Kim de âhireti ister ve ona lââyık bir biçimde mümin olarak gayret gös- terirse, işte bunların çalışmaları mak- bul olur.”¹⁰⁶

2- “Şu hâlde, kim mümin olarak bir salih amel işlerse, çalışması asla inkâr edilmez. Şüphesiz biz onu yazmaktayız.”¹⁰⁷

¹⁰⁶ İsra, 19.

¹⁰⁷ Enbiya, 94.

3- “Her kişi kendi kazandığına karşı- lık bir rehindir.”¹⁰⁸

4- “İnsanların bizzat kendi işledik- leri yüzünden karada ve denizde dü- zen bozuldu.”¹⁰⁹

5- “Kendilerine hidayet geldiği za- man, insanları inanmaktan alıkoyan şey neydi.”¹¹⁰

6- “Kim bir kötülük yapar yahut ken- dine zulmeder, sonra da Allah’tan ba- ğışlama dilerse, Allah’ı çok bağışlayıcı ve çok merhamet edici bulur.”¹¹¹

Eğer insan kötü işlerin yapımında ih- tiyar sahibi olmazsa veya kendisine zul- metmeyi reva görürse onun bu işini nasıl kötü sayabiliriz. Bu durumda af dileme- sinin ne anlamı olabilir?

7- “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun ka- zandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.”¹¹²

Bu ayet açıkça insanın iyi ve kötü işleri yapmaya Kadir ve gücü oranında mükellef olduğunu dolayısıyla işlerinin sonucunun da kendisine döndüğünü gösterir.

8- “Dinde zorlama yoktur; çünkü doğ- ruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır.”¹¹³

¹⁰⁸ Tur, 21.

¹⁰⁹ Rum, 30.

¹¹⁰ İsra, 94.

¹¹¹ Nisa, 110.

¹¹² Bakara, 286.

¹¹³ Bakara, 256.

Allah'a nispet verilen "saptırma", yoldan çıkarma anlamındadır. Yani hakikatler karşısında inat edip diretenleri kendi hallerine bırakmak ve has inayetten mahrum etmektir. Bu insanların kendileri Hakk Teâlâ'nın has inayetine mazhar olmak istememiş ve bunun için gerekli olan zemineleri kendi vücutlarında meydana getirmedikleri için kendi hallerine bırakılmışlardır.

Zira dinin hakikati inançtır, bu yüzden delillerin aşıkâr olmasıyla hâsıl olur ve hiçbir şekil zorunluluk kabul etmez.

9- “Şüphesiz bunlar bir öğüttür. Kim dilerse Rabbine ulaştıran bir yol tutar.”¹¹⁴

Bu ayet insanın özgür iradesiyle hakka gidecek olan yolu ve hakikati bulması için Allah tarafından olan şeylerin insan aklını ve fitratını harekete geçirmekle birlikte kendisine zahiri yol göstericileri de göndereceğini açıkça gösterir.

Saptırma ve Yoldan Çıkarma

Yoldan çıkarma anlamına gelen “saptırma fiili” ilahi ve örfü değerlerin karşısında yer alan bir fiil olmasına rağmen Kuran’ın birçok ayetinde konu edilmiş ve bu fiil Allah’a nispet verilmiştir. Bu ayetlerde “saptırma fiilinin” asla gerçek anlamlarıyla kullanılmadığı ve bunların sadece mecazi beyanlar olduklarını anlamak için ilahi özelliklere dikkat etmek gerekir.

Allah’a nispet verilen “saptırma”, yoldan çıkarma anlamındadır. Yani hakikatler karşısında inat edip diretenleri kendi hallerine bırakmak ve has inayetten mahrum etmektir. Bu insanların kendileri Hakk Teâlâ'nın has inayetine mazhar olmak istememiş ve bunun için gerekli olan zemineleri kendi vücutlarında meydana getirmedikleri için kendi hallerine bırakılmışlardır.

¹¹⁴ Müzzemmil, 19.

“Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırmış, zalimleri ise sapıtmıştır.”¹¹⁵

Dolayısıyla Allah’ın saptırdığı kimseler Hakk’a dönmenin yollarını aramayan kimselerdir.

“Uydurmuş oldukları yalanlar, dinlerinde kendilerini aldatmaktadır.”¹¹⁶

Yani bu gibi insanların yöntemleri beyhude işlerle uğraşmak ve boş sözler söylemektir, bu işleri de onları mağrur kılmış ve isyan etmeye sevk etmiştir.

“Allah’a iman edip ona sınıksız sarılanları ise (Allah), kendisinden bir rahmet ve lütfâ kavuşturacak ve onları kendisine varan doğru bir yola iletecektir.”¹¹⁷

Hatim ve Mühürleme

Kuran’da geçen hatim, ta’b/mühürleme ve örtü kelimeleri aynı şey hakkında olup inatçı ve serkeş insanların kendi yanlış tavır ve davranışlarıyla kendileri için hazırladıkları hicap anlamındadır.

“Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır.”¹¹⁸

“Onların kalplerine – ki idrak etme organıdır- mühür vuruldu.”¹¹⁹

Lakin bu mühürleme ve hicap perdesinin zeminini kendileri hazırlamışlardır, bu mesele başka ayetlerde de açıkça görülmektedir:

“Gördün mü o kimseyi ki kendi hevâsını kendisine tanı edinmiş ve onu Allah bir bilgi üzerine şaşırtmış ve kulağı ve kalbi üzerine mühür basmış.”¹²⁰

“Çünkü onlar önce inandıklarını iddia ettiler, sonra inkâra gittiler. Bu sebeple kalpleri mühürlendi.”¹²¹

“Küfürleri sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur.”¹²²

Yani bu insanlar müminleri kandırmak için zahiren iman getirmişlerdir, ama müminlerin tutumlarını gevşetmek için sonradan bir daha hakkı inkâr etmişlerdir. Bundan dolayı da Allah bunların gönüllerine mühür vurmuştur.

“Allah, büyüklük taslayan her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.”¹²³

Bu yüzden Allah, bu acı gerçeği onların kendi diliyle anlatmakta ve Hakkı inkâr etmenin zeminini kendi elleriyle hazırladıklarını ve onların bunu itiraf ettiklerini beyan etmektedirler.

“(Bu,) bilen bir kavim için, ayetleri Arapça okunarak açıklanmış bir kitaptır. Bu kitap müjdeleyici ve uyarıcıdır. Fakat onların çoğu yüz çevirdi.

¹¹⁵ İbrahim, 27.

¹¹⁶ Âl-i İmran, 24.

¹¹⁷ Nisa, 175.

¹¹⁸ Bakara, 7.

¹¹⁹ Tövb, 87.

¹²⁰ Casiye, 23.

¹²¹ Münafikun, 3.

¹²² Nisa, 155.

¹²³ Mü’min, 35.

Artık dinlemezler. Ve dediler ki: Bizi çağırдыңın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır. Kulaklarımızda da bir ağırlık vardır. Bizimle senin aranda bir perde bulunmaktadır. Onun için sen (istediğini) yap, biz de yapmaktayız! “¹²⁴

Bu ayetlerin içeriğinin mutlak inat ve inatçılığı anlattığı ve bütün bu ibareler bir

temsil ve istiarenden öte bir şey olmadığı açıktır. Nitekim Allah bu insanları kınamış ve onların şu sözlerle Hakk’ı inkâr ettiklerini söylemiştir:

“Kalplerimiz perdelidir.” dediler. Öyle değil! Kâfirlikleri sebebiyle Allah onlara lânet etti. Onun için pek az iman ederler.”¹²⁵

¹²⁴ Fussilet, 3-5.

¹²⁵ Bakara, 88.